

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТИ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ
AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ МҰРА ЖӘНЕ ЖАҢА ЗАМАН ҮРДІСІ:
ТЛ, ӘДЕБИЕТ, МӘДЕНИЕТ атты
Халықаралық ғылыми форум

МАТЕРИАЛДАРЫ

2 сәуір, 2015 ж.

МАТЕРИАЛЫ

Международного научного форума
ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ И ТРЕНДЫ НОВОГО ВРЕМЕНИ:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, КУЛЬТУРА

2 апреля 2015 г.

MATERIALS

of International Scientific Forum
LINGUISTIC HERITAGE AND TRENDS OF THE MODERN AGE:
LANGUAGE, LITERATURE, CULTURE

April 2nd 2015

Жунисбек А. ПРОБЛЕМЫ ПРОСОДОЛОГИИ И СЕГМЕТОЛОГИИ	85
Исабеков С.Е. ДВЕ МОДЕЛИ КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ	89
Казменова А.К. МОДЕЛИ СМЕШАННОЙ ДВУЯЗЫЧНОЙ КОММУНИКАЦИИ (из наблюдений над речевой деятельностью и речевым поведением современных казахстанцев)	92
Касымова Р.Т. КОГНИТИВНЫЙ ПОДХОД К УСВОЕНИЮ ЛЕКСИКИ	94
Киянова Ж.К., Сансызбаева С.К. КАЗАХСТАНСКОЕ ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЕ В КОНТЕКСТЕ ОБЩЕЙ НАУЧНОЙ ПАРАДИГМЫ: ИСТОКИ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ	97
Конкабаева Н.Н., Авакова Р.А. «КИТАБ АТ-ТУХФАТ-УЗ-ЗАКИЙЯ ФИЛ-ЛУФАТ-ИТ-ТУРКИЙЯ ¹ »: ЛИНГВО-ДЕРЕКНАМАЛЫҚ ЭКСКУРС	99
Конкабаева Г.Б. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ КАК РЕПРЕЗЕНТАНТЫ КОНЦЕПТА ПРИРОДА	103
Котлярова Т.Г. ОСОБЕННОСТИ СЛОВОТВОРЧЕСТВА В СОВРЕМЕННЫХ СРЕДСТВАХ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ	105
Медетбекова П.Т. МЕН VS. ЖӘНЕ ЖАЛГАУЛЫҚ ШЫЛАУЛАРЫНЫҢ ТАБИҒАТЫ	109
Мәмбетова М.Қ. РЕСМИ-ІСКЕРИ КЛИШЕЛЕРІНІҢ СТИЛЬ ЖАСАУДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ	111
Момынова Б. ӘЛЕУМЕТТІК ЛИНГВИСТИКА САЛАСЫН ДАМУДАҒЫ ПРОФЕССОР Э.Д. СҮЛЕЙМЕНОВАНЫҢ ҮЛЕСІ («Әлеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігі» туралы (Алматы: «Арман-ПВ» баспасы, 2008)	114
Мурзалина Б.К. ТРАДИЦИИ И ТРЕНДЫ В ИССЛЕДОВАНИИ ЗВУЧАЩЕЙ РЕЧИ	117
Мусатаева М.Ш. ТРАДИЦИОННОЕ И НОВОЕ В СОВРЕМЕННЫХ ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКИХ ТЕОРИЯХ	121
Нағзибекова М.Б., Султонова Р. К ВОПРОСУ ПЕРЕВОДА НАУЧНЫХ ТЕРМИНОВ (на материале русского и таджикского языков)	123
Наурызбаев Н.Ж., Боровских В.С. ВИТАЛЬНОСТЬ РУССКОГО ЯЗЫКА В КАЗАХСТАНЕ: ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИТЕРИЙ	126
Нусупбекова А.С. РОЛЬ СИНОНИМИИ В ВЕРБАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПТА	128
Оразалиева Э. Н. Э. Д. СҮЛЕЙМЕНОВА ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ҒЫЛЫМИ ТАНЫМДЫҚ ЭТЮДТЕР	130
Сабитова З.К., Азаматова А.Х., Склярченко К.С. РЕЧЕВОЙ ПОРТРЕТ УЧЕНОГО (НА ОСНОВЕ ФОНОСЕМАНТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА РЕЧЕВОЙ ПРОДУКЦИИ)	133
Салханова Ж.Х. ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОЛИЛИНГВИЗМА	137
Сампиев И.М. РЕГИОНАЛЬНЫЕ УНИВЕРСИТЕТЫ В СОВРЕМЕННОЙ РОССИИ	139
Смагулова Г.Н. КАЗАХСКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ, СВЯЗАННЫЕ С ОХОТОЙ И ПРИРУЧЕНИЕМ ЛОВЧИХ ПТИЦ	142
Смагулова Ж. СМЕНА ЯЗЫКА И ПЕРВИЧНАЯ ЯЗЫКОВАЯ СОЦИАЛИЗАЦИЯ В ГОРОДСКИХ КАЗАХСКИХ СЕМЬЯХ Супрун В.И., Мадиева Г.Б. РАЗМЫШЛЕНИЯ О СЕМАНТИКЕ ОНИМОВ	145
Сүлейменова Б.Н. КӨПМАҒЫНАЛЫ ЕТІСТІКТЕРДІҢ («АЛ ЕТІСТІГІ») СИНТАГМАТИКАЛЫҚ БАЙЛАНЫСЫ	150
Тасыбаева Г.М. О СУППЛЕТИВИЗМЕ И СМЕЖНЫХ С НИМ ЯЗЫКОВЫХ ЯВЛЕНИЯХ	153
Уматова Ж.М., Шохеева А.Р. ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІНДЕГІ ГЕНДЕРЛІК СТЕРЕОТИПТЕР	155
Хасенов Е.А. ГОДОНИМИЯ АСТАНЫ: ПРИОБРЕТЕНИЯ И ПРОБЛЕМЫ	158
Шайкенова Л.М.	

что связано, в первую очередь, с подготовкой высококвалифицированных профессиональных переводчиков, способных осуществлять межъязыковую и межкультурную коммуникацию и владеющих не только навыками письменного перевода, но и технологиями устного, особенно синхронного, перевода как обязательного атрибута масштабных культурно-политических мероприятий.

Социокультурные реалии современной информационной эпохи обуславливают новые стратегии в дальнейшем развитии переводческого дела в Казахстане. В связи с этим актуализируется проблема развития государственного языка и качественного перевода на казахский язык новой специальной литературы. В контексте актуализации и развития казахского языка как государственного важным остается развитие и совершенствование качества разных видов письменного перевода, преимущественно перевода научно-технической литературы, большая часть которой кодифицируется на английском и русском языках. Так, формирование межотраслевой терминологии на государственном языке способствовало созданию двуязычных терминологических словарей, без которых сложно осуществить перевод специальных и научных текстов, качество которых оценивается по терминологическим соответствиям. Следует отметить, что в стране за последние 15-20 лет накоплен большой опыт по созданию таких словарей и систематизации терминологической лексики по всем отраслям знаний. На наш взгляд, проблемы перевода специальной и научно-технической литературы связаны с системой логико-мыслительных категорий и языковых форм, обусловленных внутренней формой сопоставляемых языков.

Проблема переводимости языка и стиля произведения соотносится с воссозданием историко-культурного своеобразия и образного потенциала художественного текста. Художественный перевод – самый сложный вид переводческой деятельности, поскольку это не простое переключение кодов, но и воссоздание средствами родного языка культурно-национального своеобразия оригинала. Как правило, выделяют три базовых макроуровня смысла художественного высказывания, которые условно соответствуют категориям «мир», «язык» и «текст». Особую ценность для совершенствования навыков художественного перевода представляют творческие практикумы как наглядный материал обучающего характера. Так, в практикуме по художественному переводу, разработанным профессором А. Жаксылыковым, приводится сравнительно-сопоставительный анализ подстрочника, трех литературных редакций рассказа М.О. Ауэзова «Коксерек» [4]. Примеры подобного текстологического анализа интерпретируют культурный, или текстовый компонент, который порождает основные трудности художественного перевода.

Таким образом, казахстанское переводоведение достигло больших результатов, но вместе с тем остаются открытыми и дискуссионными многие проблемы перевода как особой речевой деятельности и как естественного эксперимента по сопоставлению двух и более языков.

Литература:

1. Кусаинов А., Сарыбаев Ш. Вопросы перевода. Библиографический указатель. – Алматы: РИК КАО им. И. Алтынсарина, 1999.
2. Алимов А. Проблемы художественного процесса в Казахстане в 1920-30-е годы: Автореф. дис. канд. филол. н., 1993.
3. Сулейменова Э.Д. Актуальные проблемы казахстанской лингвистики: 1991–2001 – Алматы: Арыс, 2001. – 84 с.
4. Жаксылыков А.Ж. Практикум по художественному переводу: Учебное пособие. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 166 с.

«КІТАБ АТ-ТУХФАТ-УЗ-ЗАКІЙЯ ФІЛ-ЛУҒАТ-ИТ-ТУРКІЙЯ»: ЛИНГВО-ДЕРЕКНАМАЛЫҚ ЭКСКУРС

Конкабаева Н.Н., Авакова Р.А.

*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан
haia89@mail.ru, r_avakova@mail.ru*

Мақалада «Кітаб ат-Тухфат-уз-закіейя фил-луғат-ит-туркіейя» («Түркі тіліне бағалы сыйлық») атты ортағасырлық ескерткіш қарастырылады. Ескерткіштің зерттелу тарихына, зерттеген ғалымдар еңбектеріне тоқталып, ғылыми анализ жасалады. Ғылыми ортаға белгілі аударма нұсқаларының артықшылықтары мен кемшіліктері көрсетіледі. Қолжазбаның жазылған уақыты туралы ғылыми дәйектемелер мен қай мемлекетте жазылып, жарық көргендігі туралы зерттеушілер дәлелдерін келтіріледі. Алғаш рет өзіндік, авторлық найымдаулар мен дәлелдер келтіріп, тұжырымдама жасауға талпыныс жасалынады.

Кілт сөздер: қолжазба, қыпшақ тілі, мәмлүк, ортағасырлық ескерткіш, араб әліпбиі.

XII-XIV ғасырларда Мысыр мен Сирия елдерін мәмлүктер басқарған. Олар елдің өмірінде үлкен рөл атқарып, екі елдің тарихында мәмлүк сұлтандарының өшпестей есімдері сақталынған. Өз кезегінде мәмлүктер Орта Азиядан, яғни қыпшақ-оғыз тайпалары көтерілістері кезінде тұтқынға алынып, кейіннен құлдыққа сатылған түркі тілдес халықтарының өкілдері еді. Мәмлүктердің жүргізген ықпалы мен билігі жергілікті халыққа басым болғандығы соншалықты, араб халқына арналған қыпшақ тілдерін үйрену үшін арнайы филологиялық трактаттар, яғни грамматикалық түсіндірме әрі арабша-қыпшақша сөздіктер жазылған. Осы ғасырлардан бізге бірнеше еңбектер жеткен. Олардың қатарында біздің зерттеу нысаны болып табылатын «ат-Тухфа аз-закія фил-луғат ат-түркийя» қолжазбасы да бар.

"التحفة الزكية في اللغة التركية"-ат-Тухфа аз-закія фил-луғат ат-түркийя» (бұдан кейін «ат-Тухфа» деп беріледі) қолжазбасы бізге 1922 жылдан мәлім. Алғашқы рет қолжазба туралы венгр ғалымы М.Ф. Көпрүлінің мақаласы арқылы ғылыми жұртшылыққа танымал болған. Қолжазбаның түпнұсқасы Түркия елінде Стамбулдағы сұлтан Баязит мешітіндегі Валиеддин Ефенді кітапханасында №3092 нөмірімен сақтаулы. Қолжазбаның аудармасын алғаш рет Шамсеттин Сами жасағанымен, аударма баспаға шықпай қалған. Сол себептен де венгр ғалымы Х. Қунның 1940 жылғы «La langue des kiptshaks» атты француз тіліне аудармасы, 1942 жылы баспа бетіне шығарған нұсқасы алғашқы болып саналады. Еңбекте тек аударма ғана емес, қолжазбаның факсимилиесі де берілген. Өкінішке орай, қазіргі кезде аталмыш еңбек библиографиялық тұрғыдан сирек еңбектердің бірі болып табылады [1; 6-7].

Қолжазбаны сонымен қатар, ғалым А. Дубинский еңбектің жазылған тіліне арнайы зерттеу жүргізген. Әрі поляк ғалымы А. Зайончковский де «Мамлюктер билігі кезеңінде жазылған араб-қыпшақ сөздіктері жайында кейбір ескертпелер» атты мақаласында қолжазба туралы айтып кеткен [2; 52].

1945 жылы Түркия профессоры Бесим Аталай қолжазбаны түрік тіліне «Türk dilinde temiz» деген атаумен аудармасын басып шығарады. Еңбектің құндылығы қолжазбаның фото көшірмесінің берілгендігінде. Өкінішке орай фото көшірмеде ауытқулар кездеседі. Аударманың кіріспесінде қолжазба жазылған уақыты мен авторы туралы қысқаша тарихи деректер бар. «Ат-Тухфа» еңбегіндегі сөздік автор тарапынан әліпби ретімен жасалынып, басқа да көне түркі тілдеріндегі сөздіктермен салыстырмалы талдау жасалынған. Қазіргі кезде қолжазба аудармасы өте жақсы тәржімаланған еңбектердің бірі болып танылады [1; 7]. Нидерланды ғалымы Р. Эрмерстің зерттеуі бойынша, Б. Аталайдың түркі сөздеріне берген транскрипциясын түпнұсқасына қайта келтіруге болмайды [3; 25]. Осы мәселе де, аудармадағы кемшіліктің бірі болып табылады. Қазақстандық ғалым Т. Арынов болса, Б. Аталайдың аудармасында бірнеше оқылмай кеткен сөздер бар екендігін айтады да, аталмыш сөздерді екі топқа бөледі: 1) түрікше және арабша екі тілде де аудармасы берілсе де, Б. Аталай оқи алмаған; 2) әрі араб тіліндегі нұсқасы ғана бар, қыпшақ тілінде аудармасы берілмеген және сол тұсқа сұрақ белгісі ғана қойылған [4; 12]. Сонымен қатар, кейбір сөздер түпнұсқада берілген нұсқасымен сәйкес келмейді [3; 12].

1968 жылы «ат-Тухфа» қолжазбасының үшінші аудармасы жасалынады. Салих Мутталибов қолжазбаны өзбек тіліне «Туркий тил (қыпчак тили) хакида ноёб тухфа» деген атпен аударды. Осы аталған аудармаға көптеген сын пікірлер де айтылған. Олардың қатарында А. Шукюрлидің сыни мақаласын және Т. Арыновтың «ат-Тухфа» қолжазбасына арналған кандидаттық диссертациясын ерекше атап кетуге болады. А. Шукюрлидің сыни мақаласында, өзбек тіліндегі аудармада қолжазбаның 16 беті, яғни 306 бетіндегі оныншы тармақтан 41 бетке дейін берілмегендіктен, 660 сөз аудармаға енбей қалған. Әрі аудармада кейбір қыпшақ тіліндегі сөздердің түрікмен тіліндегі ұқсастықтары өзбек тіліндегі аудармасында түсіп қалған. Кейбір араб тіліндегі сөздердің аудармасы берілмеген немесе түрік тіліндегі транскрипциясы ғана берілген. Сонымен қатар, кей жерлерде сөздердің жазылу тәртібі бұзылып, түркі сөздеріндегі созылықты дыбыстарды қос нүкте арқылы кейде белгілеп, кейде белгілемеген [5; 100-105]. Ал, Т. Арынов, А. Шукюрли еңбегінен өзбекше аудармадағы кемшіліктерді атай келіп, автор өз тарапынан, диссертациясында толығымен түсіп қалған, әрі қате берілген сөздерді кесте түрінде жазып кеткен [4; 13].

С. Мутталибов аудармасы Б. Аталай аудармасынан ерекшелігі басқа түркі тілдес ескерткіштерімен салыстырмалы түрде қарастырмаған. Әрі факсимилиесін бермеген. Еңбектің Б. Аталайдың аудармасымен салыстырғанда, өзбек ғалымы аудармасында түркі сөздерінің арабша нұсқасын берген.

1972 жылы М.Т. Зияева «ат-Тухфа» морфологиясы бойынша кандидаттық диссертация жазып шығады [6]. Осы еңбектің негізінде 1978 жылы академик А.Н. Кононовтың редакциясымен «ат-Тухфа» ескерткішінің аудармасы «Изысканный дар тюркскому языку» деген атпен Ташкент қаласында жария көреді. Негізгі аударманы М.Т. Зияева мен Э.И. Фазылов орыс тіліне жасаған. Еңбек кіріспе, лексика-грамматикалық очерк, сөздік, қолжазбаның толық аудармасы, грамматикалық көрсеткіштен тұрады [2; 56]. Аударма басқа аудармаларда берілген фактілер мен сандармен салыстырғанда, яғни кірме сөздер саны бойынша өзгешіліктер байқалынады. Еңбектің ең басты

кемшілігі сөздердің арабша нұсқасы берілмеген. Сол себептен де, Б. Аталай аудармасынан асып кете алмаған. Аударманың артықшылығы сөздердегі таңба ерекшеліктерін берген. Аударма ғылыми көпшілікке танымал.

Аударманың бәрінде де парак санымен сәйкестік берілмеген. Қолжазба *بسم الله الرحمن الرحيم* (бисмиллахи ар-рахмани рахим) сөзінен басталады. Мәтіннің өзі тек 2а бетінен басталады. Қолжазбаны аударған ғалымдар ескерткіштің атауы да бет санына жататынын ескермеген. Сол себептен де, аударманы түпнұсқамен салыстыру үшін, тура бет-бетімен емес, сөз мағынасына қарай қарастыру қажет.

Сонымен қатар, ғалым А.И. Чайковская өзінің «Тюркская грамматика в арабоязычных филологических трактатах XIII – XIV вв. (Глагол)» [7]. еңбегінде «ат-Тухфа» ескерткішіндегі етістік мәселелеріне тоқталып кеткен. Э.П. Наджип болса, Мысырда мамлук кезеңіндегі қыпшақ-оғыз әдеби тіліне арналған еңбегінде қолжазбаны аталған кезеңнің жазба ескерткіші екендігін атап кеткен. Нидерланды ғалымы Роберт Эрмерс өзінің «Turkic forms in Arabic structures» атты еңбегінде XIV ғасырда жазылған қолжазбалардың бәріне қысқаша түрде тоқтап, сипаттама беріп кеткен [3].

Қазақ ғалымдарының ішінен алғаш болып, қолжазба туралы ғылымда сөз қозғаған белгілі қыпшақтанушы ғалым Ә. Құрышжанұлы. Еңбектерінде «ат-Тухфа» ескерткішінің қазақ халқының тарихында үлкен рөл атқарғандығын, еңбектің қазақ тіліне ең жақын қыпшақ тілінің қолданысы жайлы орта ғасыр еңбектерінен мол мәлімет беретіндігіне зор мән береді. Әрі зерттеулерінде осы аталған ескерткішке арнайы бөлек еңбек арнамаса да, «Язык старокыпчакских письменных памятников XIII-XIV веков» тақырыбындағы докторлық диссертациясында ортағасырлық қыпшақ тіліндегі ескерткіштерден, соның ішінде, «ат-Тухфа» қолжазбасынан да тілдік фактілер талданылған.

Т. Арынов «Лексико-семантические и стилистические особенности языка старокыпчакского памятника «Китаб ат-тухфа аз-закийя фил-луға ат-туркийя» атты кандидаттық диссертациясын «ат-Тухфа» ескерткішіне арнаған [4]. Еңбекте осы ескерткішке жасалынған үш негізгі аудармаға тоқталып, оларды салыстырып, талдау жасайды. Әр аударманың артықшылығы мен кемшіліктерін көрсетеді. Ескерткіштегі сөздерді 26 мағыналық топқа бөледі. Мысалы: астрономиялық атаулар, құрылыс атаулары, туыстық атаулар, пайдалы қазбалылар және т.б. Ғалым ескерткішті М. Қашқаридің «Диуани лугат ат-түрік» ортағасырлық алғашқы түркі сөздігімен салыстырып, кірме сөздерді анықтаған. Қолжазбадағы синоним, антоним, омоним, диалект сөздерінің тізбегін жасайды. Ғылымда алғаш рет, қыпшақша-қазақша сөздіктің тізбесін береді. Өкінішке орай, автор сөздігі тек қосымша ретінде, диссертация көлемінде қалған. Орасан құнды еңбек жеке кітап ретінде баспадан шығарылмаған. Автор еңбекке лексика-семантикалық және лексикографиялық ғылыми талдау жасап, «ат-Тухфа аз-закийя фил-луғат ат-туркийя» ескерткішінің тілі ортағасырлық қыпшақ тілі, түркі тілдерінің ішінде қазақ тіліне жақын, әрі сөздіктегі сөздер қазақ тілінің 75-80% құрайды деген тұжымдамаға келеді [4; 79].

Қазақ ғалымдарының ішінде соңғы жылдары «ат-Тухфа» ескерткішіне арнайы зерттеу жұмысын арнаған Б. Сүйеркүл. «Ат-Тухфа... ескерткіші /XIV ғ./ тіліндегі етістік категориялары (тарихи-салыстырмалы талдау)» атты кандидаттық диссертациясын аталған ескерткіштегі етістік категориясын талдаған [8]. Өзіне дейінгі зерттеулерге сипаттама беріп, негізінен сөздікпен жұмыс жасап, етістіктің грамматикалық категориясы, яғни етістік түрлері, шақ, жақ, етіс категориялары қарастырылған. Ескерткішті Б. Сүйеркүл өз зерттеулерінде қолданған. Соның бірі Б. Сағындықұлы ғалымның басшылығымен жазылған бірлескен еңбек – «Қазақ тілінің шығу тарихы» [9]. Аталған еңбектің екінші кітабында XIV ғасырдың екінші жартысы мен XV ғасырдың бірінші жартысындағы ескерткіштер тілі мен қазақ тілінің арасындағы фонетикалық сәйкестіктер атты бөлімде «ат-Тухфа» ескерткішінен мысалдар келтіріліп, қазіргі қазақ тіліндегі нұсқалары берілген.

Сонымен қатар, ғалымдар С.Е. Боранбаев, М.Е. Әлімбаев өздерінің еңбектерінде «ат-Тухфа» ескерткішінен мысалдар ғана келтіріліп кеткен. Еңбектерінде ортағасырлық қыпшақ тілінде жазылған еңбектердің бірі ретінде ғана атап айтып кеткен. Қазақ тілінде жазылған еңбектерде «ат-Тухфа» ескерткіші «Түркі тілі туралы жазылған ерекше сыйлық» деп аударылып, қолданыста жүр.

Мақалада XIX ғасырдың 20-шы жылдардан бастап «ат-Тухфа» ескерткішін зерттеген ғалымдар еңбектері толыққанды қарастырылып, ғылыми талдай жасалынды. Солай бола тұрса да, талданылған еңбектерде нақты еңбектің авторы кім?, жазылған уақыты мен мекені туралы зерттеуші ғалымдар арасында бірыңғай пікір табылмады.

Қолжазбаның өзінде автор туралы ешбір мәлімет жоқ. Тек қана Абу Хаянның 1313 жылы жазылған «Китаб ал-идрак ли-л-исан атрак» деген еңбегімен таныс екендігі ғана жазылған. Әрі Абу Хаянды ғылымда белгілі аты Эсируддин деген есімімен емес, Шарафуддин деген есіммен қолжазбада жазып кеткен [10; 29]. Осыған орай көптеген зерттеушілер автор Абу Хаянның замандасы немесе еңбегі жазылғаннан кейін, яғни XIV ғасырда жазылған еңбек деген пікірді бір топ зерттеушілер, мәселен Б. Аталай, С. Мутталибов және т.б. қолдайды. Ал, А. Шукюрли еңбектің жазылған уақыты

1426 жыл деген пікір айтады. Себебі қолжазбаның бірінші бетінде осы жылдар, яғни һиджра бойынша 829 жыл деп көрсетілген. Зерттеуші Т. Арынов болса, ескерткіш жазылған уақытын XV ғасыр деген пікірді қолдайды. Себебі өз пікірінің дәлелі ретінде ескерткіштің соңғы бетінде Ашраф Қайтбайдың ұлы Насыр Мұхаммед Қайтбай сұлтаны 904 жылы қайтыс болған деген мәліметтерді келтіреді [2; 55]. А. Шукюрлидің пікірін өз тарапымыздан қолдаймыз, себебі қолжазбаның факсимилиесінде шыныменде-ақ осы жылдар жазылып көрсетілген. Алайда нақты соңғы пікірді айту үшін қолжазбаның жеке өзімен жұмыс істеп, жазу үлгілерін, қолданылған жазба материалдары мен қолтаңбаны салыстыру қажет.

«Ат-Тухфа» қолжазба ескерткішінің қай елде жазылған деген мәселеге келетін болсақ, зерттеушілер бір тобы, яғни Б. Аталай, С. Мутталибов, А. Шукюрли, А.И. Чайковская, Т. Арынов және т.б. Мысыр десе, екінші тобы, А. Зайончковский, Т. Хун, О. Прицак және т.б. Сирия дейді. Б. Аталай өз пікірінің дәлелі ретінде Мысырда XIV-XV ғасырларда болған тарихи оқиғалардың қолжазбаның бірінші және соңғы беттерінде жазылған деректерді келтіреді. Ал, С. Мутталибов болса, қолжазба қыпшақ тілінің негізінде жазылғандықтан, Мысырда туындаған деп есептейді [1; 9].

Кейбір мамандар қолжазба Дешті Қыпшақ аймағында жазылған немесе Дешті Қыпшақ өзбектеріне өте жақын қатынаста болған адам еңбектің авторы болып табылады деген пікірлерді ұстанады. А. Зайончковский араб тіліндегі сөздіктегі сириялық элементтердің басым екендігіне баса назар аударған. Сол себептен де, «ат-Тухфа» ескерткіші Сирияда жазылған деген пікір айтады. Халаши Кун де осындай пікірде болған, себебі араб-сириялық сөздердің аудармасын тек сириялық диалектінің негізінде ғана танып білуге болған [1; 9].

Ескерткішті зерттеуші ғалымдар М.Т. Зияева мен Э.И. Фазылов өз аудармасында да жоғарыда аталған мәселелерді қарастыра келіп, еңбектен екі жақты қолдаған зерттеушілер дәлелдерін келтіреді. Мәселен, сириялық диалектіге жататын сөздерді, яғни *فرمة* «бөрене», *حزورة* «жұмбақ», *غير* «қалдық», *غوش* «шуылдау» және т.б. Р. Доци, А. Бартемели, Б. Белот сөздіктеріне сәйкес негізін көне сириялық сөздеріне жататындығын білуге болады [1; 10].

Сонымен қатар, кейбір сөздер Мысыр мағынасын және Сирия мағыналарын салыстырып, сөздер қолданысын лексикографиялық деректер негізінде талдап, зерттеуші ғалымдар мысалдарын келтіре отырып, аталмыш сөздердің түрікше аудармасында негізінен мысырлық нұсқасы қолданылатын дәлелдеген. Мәселен, жеміс-жидек атаулары, етістіктер мен балық атаулары және т.б. Дәлелдерді сонымен қатар, қолжазбада берілген тарихи жылдарды бере отырып, зерттеушілер қолжазбаның авторы Орта Азиядан шыққан, ұзақ уақыт бойы Сирияда тұрған, алайда еңбек Мысырда жазылған деген тұжырымдамаларға келеді [1; 11]. Біз өз тарапымыздан, осы пікірмен келісе отырып, Мысыр мен Сирияның мәмлүктер билігі тұсында XII-XVI ғасырлар кезінде біртұтас ел болған деген тарихи дәлелді келтіреміз. Сол себептен де, қолжазба негізінен Мысырда жазылғанымен де, автор бірдей осы екі елде тұрып, қолжазбаның бір бөлігі Сирияда жазылып, бір бөлігі Мысырда жазылуы да әбден мүмкін.

Қорытындылай келе, «Китаб ат-Тухфат-уз-закийя фил-лугат-ит-туркийя» атты ортағасырлық ескерткіш түркі халқының, соның ішінде, қазақ халқының тарихында, әсіресе қазақ тілінің қалыптасу тарихында үлкен рөл атқаратын қолжазба болып табылады. Ескерткіш тек қазақ халқына ғана емес, бүкіл түркі тілдеріне ортақ дүние. Қолжазбаның бірнеше аудармасы болғанымен, тікелей факсимилиесімен барлық зерттеушілер бірізді, ғылыми жүйемен зерттемеген. Кейінгі кезде ескерткіш мүлдем зертелінбей қалған. ЖОО оқулықтарында, мектепке арналған оқулықтарда аты аталып қана кетеді де, «ат-Тухфа» ескерткіші жеке мүлдем қарастырылмайды. Ғылымдар түйіскен, жаңа бағыттар дамыған бүгінгі лингвистикада «ат-Тухфа» ескерткішін этнолингвистикалық, лингвомәдени және әлеуметтік, когнитивтік ғылымдар жүйесінде талдап, жаңа ғылыми дәйектемелер жасайтын кез келді демекпіз.

Әдебиеттер:

1. Изысканный дар тюркскому языку (Грамматический трактат XIV в. на арабском языке). – Ташкент: Фан, 1978. – 452 с.
2. Сүйерқұл Б. Белгісіз автордың белгілі мұрасы. – ҚР ҒМ-ҒА Хабарлары. Тіл, әдебиет сериясы, 1997, №5. – 52-57 б.
3. *Erters R.* Arabic grammars of Turkic. – Leiden, 1999. – 229 p.
4. Арынов Т.А. Лексико-семантические и стилистические особенности языка старокыпчакского памятника «Китаб Аттухфа аз-закийя фил-луга ат-туркийя»: дис. канд. фил. н. – Алматы, 1983. – 152 с.
5. Шукюрли А. Об узбекском переводе «Ат-тухфат уз-закийя фил-лугат-ит-туркийя». – Советская тюркология, 1970, №1. – 100-105 с.
6. Зияева М.Т. Местоположение памятника в «Китаб ат-Тухфат уз-закийя фил-лугатит-туркийя»: дис. канд. фил. н. – М, 1972. – 129 с.
7. Чайковская А.И. Тюркская грамматика в арабоязычных филологических трактатах XIII – XIV вв. (Глагол). – Ташкент, 1981. – 178 с.
8. Сүйерқұл Б.М. Ат-тухфа... ескерткіші /XIV ғ./ тіліндегі етістік категориялары /тарихи-салыстырмалы талдау/: фил. ғыл. канд. дис. – Алматы, 1999. – 132 б.
9. Қазақ тілінің шығу тарихы. Том I. – Алматы, 2012. – 348 б.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ КАК РЕПРЕЗЕНТАНТЫ КОНЦЕПТА ПРИРОДА

Конкабаева Г.Б.

КазНПУ им. Абая, Алматы, Казахстан
konkabaeva_91@mail.ru

В современной лингвистике активно проводятся исследования по когнитивной лингвистике, в которой актуализируются понятия *концептуализация* и *категоризация*. Эти понятия связаны со структурированием знаний и выражают мировосприятие того или иного этноса. Видение мира представителями разных этносов имеет как общие, так и специфические, свойственные только данному народу, черты.

В данной статье анализируются средства вербализации сегментного концепта *природа*.

Ключевые слова: *концепт, вербализация, сегмент, лексико-семантическая группа, языковая картина мира.*

Как известно, исследователи различают концептуальную и языковую картины, отмечая при этом, что в создании концептуальной картины мира участвуют разные типы мышления, делая ее богаче языковой картины мира. Картина мира не отражает мир как зеркало, а интерпретирует его [2], являясь результатом миропонимания, мировидения. Обе картины мира связаны между собой. Одна из функций языковой картины мира, как отмечает автор, – это «экспликация средствами языка концептуальной картины мира». Языковая картина мира выражает концептуальную картину мира, используя слова и их значения, словоизменительные и словообразовательные формативы, синтаксические конструкции [3,107].

В когнитивной лингвистике изучаются проблемы связи языка и мышления. Одним из способов представления знаний о мире является концепт – центральная единица когнитивной лингвистики.

Существует множество определений концепта, объясняющееся сложностью его структуры. З.Д. Попова и И.А. Стернин в работе «Очерки по когнитивной лингвистике» подробно описывают структуру концепта как многослойного явления, имеющего базовый слой и когнитивные слои, самым периферийным которого является интерпретационный слой. Кроме того, в данной работе авторы выделяют типы концептов, к одному из которых относятся сегментный концепт.

Сегментный тип концепта от многослойного отличается наличием равноправных сегментов. К данному типу концепта можно отнести рассматриваемый в данной статье имя концепта *природа*. На наш взгляд, данный концепт является сегментным, так как состоит из независимых друг от друга сегментов: вода, воздух, земля, репрезентируемых лексико-семантическими группами.

Как известно, основанием для объединения слов в лексико-семантические группы служат словесные ассоциации, отражающие связи предметов в окружающем мире. В отличие от полисемии, которая характеризуется смысловой связью внутри значений одного слова, эти ассоциации возникают на основе смысловых связей между различными словами, в результате сопоставления, отождествления и различения их значений. Выделяют три основных типа смысловых связей между словами – отсутствие общих элементов смысла, близость значений, противопоставление значений. М.М. Покровский указывал на то, что в лексической системе языка существуют различные группы или «поля слов». Одни из них представляют собой внутриязыковые объединения, другие – объединения внеязыковые [9]. Эти идеи М.М. Покровского получили развитие в современном языкознании при разработке вопроса семантической организации словарного состава языка, в частности, в теории семантических полей, лексико-семантических и тематических групп. Лексико-семантическая группа – это совокупность слов, относящихся к одной и той же части речи, объединенных внутриязыковыми связями на основе взаимообусловленных и взаимосвязанных элементов значения.

Репрезентантом каждого сегментного концепта являются группы, объединенные семантической общностью *вода, воздух, земля*. Эти сегментные концепты, в свою очередь состоят из микросегментов. Так, сегментный концепт включает микросегменты, репрезентируемые микросемантическими группами. Так, сегментный концепт *вода* представлен микросемантическими группами – *океан, море, озеро, река, пруд, водоем*; сегментный концепт *земля* – микросемантическими группами – *пустыня, степь, лес, равнина, остров, полуостров*; сегментный концепт *воздух* микросемантической группой – атмосфера.

Под лексико-семантической группой (ЛСГ) в узком смысле будем понимать группу слов, объединяемых общностью категориально-родовой семы (архисемы) и общностью частеречной отнесенности. Например: *океан, море, озеро, река, пруд, водоем*.

Каждый сегмент независим друг от друга и имеет, в свою очередь, многослойную структуру, представленные разными полями: номинативным, фразеологическим и паремиологическим.